

تأثیر اندرزهای شاهان ساسانی بر آرای تربیتی عنصرالمعالی در قابوس نامه

عبداله صفرزایی، دانشجوی دکتری تاریخ ایران دوره اسلامی دانشگاه فردوسی
محمدتقی ایمان پور، استاد گروه تاریخ دانشگاه فردوسی (نویسنده مسئول)
علی ناظمیان فرد، دانشیار گروه تاریخ دانشگاه فردوسی

چکیده

اندرزهای شاهان ساسانی از لحاظ تربیتی چنان ارزشمند بود که در دوره ساسانیان، در ابعاد متعدد سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مورد استفاده کاربردی قرار گرفت. علاوه بر این، در ایران دوره اسلامی نیز این اندرزها در ابعاد متعدد، توسط اقشار مختلف، از جمله: فرمانروایان، وزرا و نویسندگان نصیحت نامه‌ها، به کار گرفته شد. یکی از نویسندگان نصیحت نامه‌ها در ایران دوره اسلامی که از طبقه حاکم نیز به شمار می‌رفت، عنصرالمعالی بود. تنوع آرای تربیتی عنصرالمعالی در قابوس نامه، نشانگر آن است که در تدوین و شکل‌گیری آرای وی، منابع متعددی دخیل بوده است. با این اوصاف، بررسی اندرزهای شاهان ساسانی به عنوان یکی از منابع دخیل در شکل‌گیری آرای تربیتی عنصرالمعالی، جای تحقیق دارد. سؤال مطرح شده، این است که اندرزهای شاهان ساسانی چگونه و در چه ابعادی بر آرای تربیتی عنصرالمعالی تأثیرگذار بوده است؟ اهمیت این موضوع تبیین فرایند چگونگی درهم آمیختن اندرزهای دوره ساسانی با آموزه‌های اسلامی است، که حاصل این آمیزش، پدید آمدن آثاری بود که جزو منابع تربیتی ایران دوره اسلامی محسوب می‌شدند. در تحقیقاتی که تاکنون راجع به آرای تربیتی عنصرالمعالی انجام گرفته، توجهی به تأثیر اندرزهای شاهان ساسانی بر آرای تربیتی وی نشده است. هدف این نوشتار، واکاوی چگونگی تأثیر اندرزهای شاهان ساسانی بر آرای تربیتی عنصرالمعالی در قابوس نامه است، که با استفاده از منابع کتابخانه‌ای به روش تاریخی با توصیف، تحلیل و مقایسه داده‌ها انجام گرفته است.

کلیدواژه: شاهان ساسانی، تأثیر اندرزها، عنصرالمعالی، آرای تربیتی، قابوس نامه.

تاریخ پذیرش: ۹۶/۱۰/۲۴

تاریخ دریافت: ۹۵/۱۱/۱۹

E-mail: imanpour@um.ac.ir

مقدمه

رایج شدن اندرزها و نگارش اندرزنامه‌ها یکی از موارد بااهمیت تاریخ ایران در دوره ساسانیان بود. اندرزهای دوره ساسانی به حدی فراگیر بود که در زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، دینی، فرهنگی و تربیتی مورد استفاده قرار گرفت و مخاطبان آن اندرزها همه اقشار جامعه را شامل می‌شد. از میان اندرزنامه‌های دوره ساسانی، اندرزهای شاهان یا اندرزهایی که شاهان و حاکمان مخاطب آن بودند، اهمیت ویژه‌ای داشت؛ زیرا محتوای اندرزهای دوره ساسانی به گونه‌ای بود که از یک جهت اصول و آئین کشورداری و از جهتی مسائل اخلاقی را شامل می‌شد؛ لذا برای طبقه حاکم در آن دوره، به مثابه منشوری برای بهتر اداره کردن کشور و جامعه به شمار می‌رفت. از این جهت، اندرزهای شاهان در میان اندرزهای دوره ساسانی اهمیت بیشتری یافت. اندرزهای شاهان ساسانی چنان اهمیت داشت که علاوه بر فراگیر شدن در دوره ساسانی، در دوره اسلامی نیز توسط اقشار و گروه‌های مختلف، از حاکمان و فرمانروایان گرفته، تا نویسندگان نصیحت‌نامه‌ها، سیرالملوک‌ها و سیاست‌نامه‌ها مورد تقلید و استفاده قرار گرفت.

عنصرالمعالی یکی از مشهورترین نویسندگان نصیحت‌نامه‌ها در قرن پنجم هجری است، که از بازماندگان طبقه حاکم نیز به شمار می‌رفت. آرای عنصرالمعالی در قابوس‌نامه نمایان است. وی قابوس‌نامه را در یک مقدمه و چهل و چهار باب خطاب به پسرش گیلانشاه و سایر جویندگان نگاشته است. نظریات و آرای عنصرالمعالی در قابوس‌نامه چنان متنوع و ارزشمند است که در زمینه تعلیم و تربیت از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بود. بدون شک عنصرالمعالی در تدوین آرای تربیتی‌اش در قابوس‌نامه، از منابع متعددی استفاده کرده است. آنچه به عنوان سؤال مطرح است، این است که اندرزهای شاهان ساسانی چگونه و در چه ابعادی در شکل‌گیری آرای تربیتی عنصرالمعالی در قابوس‌نامه تأثیرگذار بوده است؟ برای پاسخ دادن به این پرسش، ابتدا اندرزهای شاهان ساسانی و آرای تربیتی عنصرالمعالی در دو عنوان جداگانه به عنوان مقدمات بحث، مطرح شده، سپس چگونگی روند تأثیرگذاری اندرزهای شاهان ساسانی در دوره اسلامی به خصوص بر آرای تربیتی عنصرالمعالی، مشخص گردیده است. در پایان تأثیرگذاری اندرزهای شاهان ساسانی بر آرای تربیتی عنصرالمعالی، در ابعاد: موضوعی، اقتباسی و ادبی تبیین و بازنمایی شده است. با بررسی چنین مباحثی، فرضیه این نوشتار آن است که اندرزهای شاهان ساسانی یکی از منابع عمده عنصرالمعالی بوده و در ابعاد متعدد: موضوعی، اقتباسی و ادبی در شکل‌گیری آرای تربیتی وی در قابوس‌نامه، نقش آفرین بوده است.